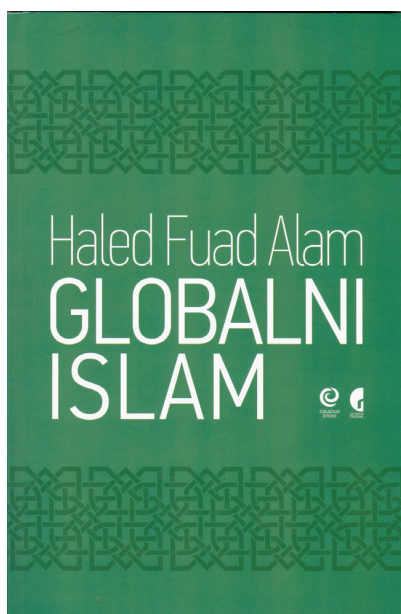

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

УДК 322:28(049.3)

Биљана Витковић
ГЛОБАЛНИ ИСЛАМ

Халед Фуад Алам, Глобални ислам¹⁾, превела Анђела Миљивојевић, Службени гласник (Библиотека Сведоци епохе), Београд, 2012, 156 страна

На самом крају прошлог и на почетку овога века, Европом, а и Западом уопште, завладало

1) Наслов оригинала: Khaled Fouad Allam, *L'Islam globale*, Rizzoli, Milano, 2002.

је готово фебрилно, пренадражено занимање за исламске теме. Подстакнуто бурним и пререкетним збивањима у земљама богатим нафтом и природним гасом, као и противречном улогом које су у њима имале западне силе, предвођене Америком, а затим и таласом исламистичког тероризма, европска јавност истовремено је осећала потребу да разуме о чему се заправо ради, наслућивала да је изложена перфидним пропагандним манипулацијама и зазирала од сложености и тежине сазнања до којих би је веродостојно информисање могло довести. Уз то, западноевропска друштва су се на своме тлу све драматичније суочавала с варничењем између неинтегрисаних имигрантских муслиманских заједница и секуларног окружења оптерећеног сваковрсним животним бригама, које је у односу на њих постепено почело да испољава све израженију ксенофобију.

Управо у време нарастања грозничавог интересовања за све исламско и муслиманско појавила се књига *Глобални ислам* Халеда Фуада Алама, италијанског публицисте алжирског

порекла (од оца Мароканца и мајке Сиријке), који је после периода живота у Алжиру и студија социологије и политикологије у Француској, од 1990. године италијански држављанин и професор Универзитета у Трсту, као и предавач на већем броју других високошколских установа у Европи и у свету. Овај аутор, коментарима се оглашавао на страницама познатих дневних листова *La Repubblica* и *La Stampa* а у новије време је колумниста утицајног економско-политичког гласила *Il Sole 24 Ore*. Дело представља резултат ауторовог вишегодишњег бављења савременим исламом нарочито у контексту драматичних збивања на међународном плану од Заливског рата до терористичких напада 11. септембра као и њиховим трауматичним последицама.

Сагледавајући изабрану тему уз помоћ објективног приступа и уз консултовање савремене исламолошке литературе, Халед Фуад Алам, један од најоригиналнијих и најиновативнијих европских и светских исламолога социолошке и антрополошке-филозофске оријентације, протумачио је једно од најактуелнијих питања данашњег света које има веома широк друштвени, културни и политички значај и успео да данашњим читаоцима приближи ислам и његове основне садржаје и специфичности много

више него што су то успевале да постигну раније објављиване књиге на ту тему.

Посредно се супростављајући поједностављеним публицистичким тумачењима исламског учења Халед Фуад Алам је показао како једна темељна анализа феномена ислама може данас да допринесе разумевању његове генезе, његове теоријске изворности и проблема и противуречности које се јављају у примени и дометима његовог учења. Указујући на изворне тачке исламске религије и њене догме садржане у Курану, аутор је полазећи од сигурне историјске и теоријске основе могао доцније да издвоји неке од најважнијих историјских појава у функционисању исламске религије и да на тај начин укаже и на генезу исламског учења и на кључне облике његовог постојања и утицаја у данашњем свету. Неке од тих тема веома су детаљно и прегледно представљене на страницама ове књиге, тако да знатно доприноси општој читалачкој рецпцији њених основних ставова.

Алам се у засебним поглављима²⁾ бави различитим

2) Поглавље 1, под називом: "Савремени ислам између прилагођавања времену"; Поглавље 2, "Ислам и Запад. Актуелност једног историјског питања"; Поглавље 3, "Антиокцидентализам"; Поглавље 4 "Реваншизам. Обрнута глобализација"; Поглавље 5, "Инжењер терориста"; Поглавље 6, "Насиље ис вето у исламу"; Поглавље 7, "Умрежено друштво" и Поглавље 8, "Ислам у дијаспори: рађање религије мањине".

аспектима савременог ислама, као што су однос ислама и политике, идеологизација ислама и његово укрштање са Западом на примеру Ирана, појава антиокцидентализма, паралеле између панславизма и панисламизма, идеја евроазијства, феномен обрнутог глобализма и хиперконзервативизма, па све до питања тероризма, данашњих милитантних исламских интелектуалаца, појма цихада, улоге савремене технологије у исламистичким покретима и проблемима интегрисања муслимана у европска друштва.

Хетерогеношћу ставова изнетих у студији аутор показује велико познавање исламског питања у 21. веку, те својим разматрањем и обрадом наведених тема значајно доприноси стварању јасније слике о реалној ситуацији у којој се налазе муслимани у свету.

Предмет студије је обиман и вишеслојан, те би за његово комплетно представљање било потребно много простора. У овом приказу ће само у грубим цртама бити назначени одређени принципи, методе и карактеристике ислама и живота муслимана с посебним освртом на неке од централних тема: проучавање ислама на Западној и муслиманској страни, однос ислама и политике, информационо-комуникациона технологија и глобализација ислама и сл.

Књига Халеда Фуада Алама уводи читаоца у суштину ислама као треће и последње објављене монотеистичке религије, с више од милијарду и двеста милиона верника, која није само вера већ и морални кодекс, друштвена, културна и политичка пракса. Аутор се осврће на период од четрнаест векова у којем је ова религија утицала на формирање читавих народа различитих језика и култура, од Марока до Индије; простирала се у Шпанији, на Сицилији и на Балкану. Данас је у Европи представљају бројне имигрантске заједнице.

На оригиналан и интердисциплинаран начин Алам приступа разматрању и анализи питања која се тичу ислама и присутна су данас у западним друштвима нарочито као одјек криза које изједају муслиманска друштва изнутра: неофундаментализам и исламски радикализам допрли су све до Запада захваљујући медијима масовне комуникације. Аутор приказује како је на Западу проучавање ислама традиционално поверено исламологији, односно изучавању догме, религијске и филозофске мисли и историје муслиманског света, која се као дисциплина првенствено бавила арапским подручјем. Овакав приступ, проистекао из класичног оријентализма, није увек био у стању да дешифрује еволуцију покрета у савреме-

ном исламу. Већ неких двадесет година проучавање ислама обухвата друштвено-политички план, што омогућава анализу исламистичких покрета и њихових политичких стратегија усмерених ка успостављању исламске државе политичком борбом, али и револуцијом. Док су оријенталистичке дисциплине анализирале муслимански свет параметрима једног несталога, древног света, друштвене науке интересовале су се за расветљавање свих оних аспеката који су се указивали као непознати и нови.

Док масовни медији на Западу нуде слику политичког ислама као јединог аспекта ове религије и друштва, на муслиманској страни пак много је оних који намеравају да га сведу искључиво на корпус списа (Куран и суна, односно Пророкова традиција) и морално-правних доктрина, при чему се занемарује читаво његово културно и антрополошко наслеђе (адаб). Све ово, пише Алам, допринело је томе да се у јавном мишљењу на Западу све више појачава историјска дистанца између ова два света, као и херменеутичка безизлазност једног религиозног система без видљивог капацитета за реформу. Будући да се на ислам гледа као на религију неподложну реформицању, пред њега се непрестано поставља изазов да докаже свој потенцијал постојања у лаич-

ком друштву. Две перспективе – једна чисто политичка и друга „текстуалне“ природе – не дозвољавају коректно тумачење онога што се дешава у савременом исламу, у земљама исламске традиције, али такође и у земљама с великим муслиманским заједницама, као што су Француска, Белгија, Велика Британија, Немачка, а данас и Италија.

Становиште студије је да се феномени који се тичу савременог ислама не могу тумачити на једнозначан начин: њихова сложеност захтева многоструке анализе уколико постоји намера да се расветле уобичајено нејасна и неразумљива збивања. Ако је неофундаментализам заснован на повратку религиозности, ваља рећи да је он настао као последица оне исте модерности за коју се чинило да је заувек раскрстила са традицијом. Осим тога, ширење неофундаментализма и радикализма у исламским земљама изазвало је и одређену реакцију, избацивши на површину збивања нове актере, који се не слажу око улоге ислама у друштву: то су жене, наставници, интелектуалци, уметници, борци за људска права који су успели да направе извештај пробој у муслиманским друштвима, покушавајући да утичу на формирање неке врсте секуларизма. Пример за то јесте и дискусија о јавној и приватној димензији ислама која се

тренутно води у неким земљама, као што су Алжир и Турска. Многи стручњаци данас говоре о једној фази постисламизма – при чему под појмом „исламитизам“ подразумевају најновија неофундаменталистичка или радикална стремљења у исламу – те инсистирају на актуелном преласку с политичког на културни ислам. Тако повратак религиозности представља унутар ових друштава тек привидну, али и даље веома животворну чињеницу, која у себи крије неке друге промене, актуелне и данас. Анализа односа између ислама и политике у мулманском свету има за циљ расветљавање природе овог преображаја.

Врло је инструктивно излагање у којем аутор разматра како историја мулманског света показује да се тек веома мали број режима заснивао на верској легитимности. Бројни владари и емири су у прошлости били устоличвани на начин супротан аутентичној исламској концепцији успона на политичку власт (иџма), односно, нису је освајали изборним путем, већ династичким наслеђивањем или насиљем.

Главна поента Аламове књиге јесте да се однос мулманана према сопственом „исламству“ мења, у зависности од историјског контекста, културних традиција сваке земље, јаче или слабије израженог укуса мо-

дерности на деструктурисање друштвених уређења (што се догодило у Алжиру), као и на политички поредак у различитим националним контекстима, који се креће од монархије племенског типа до различитих видова демократских уређења. Управо ова деструктурација покренута процесом модернизације у овим земљама поставила је, сматра аутор, темеље за идеологизацију ислама.

Кључна ауторова позиција јесте да је ислам-национализам продукт оног национализма коме су се, почев од 50-тих и 60-тих година, преко идеологије националног ослобођења, приклонили читави народи у име ослобођене и еманциповане земље. Упркос томе што се велики део политичког легитимитета многих мулманских земаља заснивао на нацији, политичка криза национализма између 80-тих и 90-тих година није се, као што је то био случај са совјетском империјом, манифестовала потпуном дезинтеграцијом политичке моћи и територијалног поретка: ислам-национализам умео је да буде моћна кочница за центрифугалне силе.

Алам скреће пажњу на то да је ислам, посматрано са историјског становишта, настао у једном изразито сегментираном друштву, утемељеном на групи, а не на појединцу. Пре куранске објаве, друштва на Арапском полуострву формирала су

се на основу родбинских или генеалошких веза, унутар система кланова или племена; утврђивање идентитета заснивало се на племенској припадности. Од своје појаве, ислам је наспрам оваквог модалитета друштвеног структурисања поставио вредности солидарности и једнакости које се нису више заснивале на крви, већ на вери. Кроз читаву историју исламске културе постоји сукоб између ова два концепта: крвног братства (*асабија*) и верског братства (*ума*). Политички сукоби и борба за превласт често су почивали на сукобљавању политичког и верског идентитета. Пример Авганистана довољно говори у прилог овом двоструком нивоу структурисања друштва: различите етничке припадности стапају се у прихватању једне вере, али етничко одређење ослабљује исламски идентитет припадности заједници.

Фокус књиге је на детаљној анализи глобалног доба које је донело исламском свету настајање низа територијалних националних идентитета који имају тенденцију рушења перспективе панарапске или панисламске рационалности. Као што се већ могло видети, Заливски рат је унео расцеп у арапски и уопште исламски систем солидарности; током рата у Босни (1991–1994) није било крупнијих акција хуманитарне помоћи исламског света; помоћ су пружале поједине добротворне организације

и удружења, али ретко саме исламске државе.

Важан налаз Аламовог дела јесте да размимоилажење између емотивне и психолошке солидарности и реалне и покретачке солидарности указује на две основне тенденције: најпре, на опстајање групне солидарности ограничене на етничку и верску припадност, а потом и на споро формирање националне свести идентификацијом с државом-нацијом.

У студији је посебно указано да је данас, у глобалном систему, држава присутна, али са својим ослабљеним институционалним облицима, што омогућава јачање улоге групних идентитета. Древне *асабије* које су се услед процеса акултурације претвориле у модерне *асабије*, могу да оживе старе племенске везе, али и да створе мреже припадности у које улазе интересне групе, приватна предузећа иза којих стоје идентитети локалних група, политички центри моћи које су формирали некадашњи војни академици, финансијска холдинг предузећа основана у окриљу верских група (на пример, сенегалских мурида). Група као идентитетска структура може да се укорени и прошири у одређеном сектору друштвене, политичке или економске активности. Централизована држава могла би бити кочница за мрежу обновљених племенских веза или група фор-

мираних на основу афинитета, јер се она суштински заснива на логици једнакости, а не на логици припадности. Глобализација, насупротив томе, има моћ да укине логику једнакости у име нове логике припадности одређеној мрежи или систему концентричних кругова, који нису аутономни, већ међузависни, будући да је темељ глобализације управо њено ширење на планетарном нивоу.

Идеја о постојању двоструке равни идентитета, глобалне и локалне, у извесном смислу је иманентна антрополошком исламу, у коме се верска порука одувек прилагођавала социокултурним условима на просторима ширења ислама, па се отуда и може говорити о сибирском исламу, индонежанском исламу и тако даље. У глобално доба, међутим, пише Алам, могуће је да културне разлике веома лако изазову сукоб, зато што глобализација наглашава концепт идентитета; сведоци смо декултурације верског идентитета, која ислам своди на етичко-правне елементе, одузимајући му елементе културне природе. Ислам тако остаје усидрен у свом ставу ригидности, чиме доводи самог себе на ивицу сукоба: доказ за то управо је хипертероризам.

Књига показује да глобализација негативно утиче и на услове постојања државе, будући да они нису у сагласности

са глобалном логиком. И овде се концепт уме (заједнице) савршено прилагођава слабљењу концепта државе, јер се постојање уме испољава у једном транснационалном простору, неомеђеном некадашњим границама, које уступају место новом географском приступу. То, наравно, не зауставља истравање нових, симболичких граница, управо зато што се у глобалном свету концепт егзистенције заснива на концепту припадности.

Алам ефектно показује како компјутери и интернет нису неутрални, већ одређују и усмеравају ново социјално и антрополошко деловање. Интернет сајтови исламских имиграната креирају нов идентитет, лишен порекла, али сагласан у неким својим аспектима са психологијом ислама. Поједини стручњаци тврде да ће информатика, која наглашава значај анолошког мишљења, отворити у будућности много шири простор за оријенталну културу.

Аутор скреће пажњу на то да технологија мрежног система доприноси стварању новог муслиманског идентитета и дефинише нову друштвену логику; не чуди стога што у појединим исламским земљама масовно ничу интернет кафеи, кроз које се оглашава виртуелна ума, национално и територијално неомеђена, и поред чињеница да је држава још увек провајдер кабловске мреже.

Закључак студије, по питању технологије као мрежног идентитета, јесте да технологија може да допринесе интеграцији унутар светског система, али је у те сврхе неопходно усвојити нове имигрантске политике, у дослуху са захтевима глобалног доба.

Савремени исламски интернет сајтови управо изражавају ову нову морфологију односа између простора и времена. Мрежа представља један неограничени простор за окупљање муслимана који се приклањају овом или оном значењу ислама; овде се време подешава у простору без граница и тако настаје време без историје, у коме обитава прадавни ислам, као представа, као идеал.

„Кад је велики тумач средњег века, Жак Ле Гоф, почетком 70-тих година минулог века стао на чело авангардне париске Високе школе друштвених наука (EHESS), из традиционалистичких кругова старе Сорбоне оштро му је замерено да наставним и истраживачким програмима које уводи уноси пометњу у утаљену таксономију научних области и дисциплина, на шта је он лаконски одговорио да га не занимају научне дисциплине, већ само научни проблеми. Истом том логиком којом је уобличена 'нова историографија' школе Анала, са изразитим занимањем за друштвену и културну, цивили-

зацијску димензију појава из прошлости, Халед Фуам Алам руководи се у приступу савременим исламом и муслиманима. И *муслиманима*, то ваља нагласити, јер за овог интелектуално радозналост хуманисту не постоји неки апстрактни *homo islamicus*, омиљени конструкт есенцијалистичке исламологије, већ само живи и стварни припадник конкретних муслиманских заједница широм земљиног шара. Тај реално постојећи муслиман свакако јесте муслиман, што су екстремни релативисти каткад склони да изгубе из вида, али је он то на различите начине, и никако није само муслиман, већ, рецимо, и човек. Ову темељну генеричку чињеницу, коју су у исламолошким лабораторијама пречесто склони да забораве, превиде или потисну, Халед Фуад Алам доследно подразумева, што му обезбеђује поуздан коректив пред изазовом било каквог интелектуалистичког отуђења, или пак квазинаучне, тенденциозне манипулације. Може звучати патетично, али његов напор разумевања и објашњавања дубински је осмишљен идејом и потребом служења истини о човеку и за човека, како муслимана, тако и немуслимана. Он настоји да помогне савременим муслиманима да што адекватније спознају сами себе и своју религијску и културну припадност у условима знапредовале глобализације и се-

куларизације... чиме покушава да уравнотежи противречности унутар сопственог идентитета. С друге стране, жеља му је да и својим немуслиманским, европским и у ширем смислу западним суграђанима, пошто се у пуној мери и с не мањим правом осећа и Европљанином и западњаком, размакне преуске двери сагледавања не само политичке већ и духовне и културне стварности савременог ислама“, написао је у поговору књиге професор Дарко Танасковић.

„Анализирајући токове и могуће исходе тзв. арапског пролећа, Алам у пуној мери потврђује, с једне стране, своје истинско демократско опредељење, и дубоко уживљавање у специфичности изазова пред којим се муслимани данас налазе, с друге. Мисаоно се рвући са сложености и неизвесности збивања чије ће последице дугорочно утицати не само на будућност Блиског истока већ и знатно шире од тога, Алам не бира безбедну академску дистанцу, већ смело али и одговорно нуди могуће интерпретативне путоказе. Арапски свет се, према Аламу, креће ка неком виду *исламонационализма*, а главни проблем остаје неразрешен однос између религије и политике, при чему у овој фази бурних промена религијски чинилац настоји да институционалном динамиком освоји политички терен. Не-

што се у арапском свету полако креће, а смер кретања ће зависити од тога, сматра Алам, да ли ће усвајање демократске логике довести до преиспитивања политичког ислама, за шта је претпоставка прихватање да и религијска норма може бити предмет новог тумачења. Политички ислам (или ислам у политици) налази се, закључује наш аутор, на раскршћу: или ће пристати на сопствено преиспитивање и преформулисање, или ће се радикализовати и напустити пределе демократије,“ пише професор Танкосић.

Аутор, како је помињано, понире у веома широк временски распон од средњег, преко новог века до актуелне садашњости покрећући сложена питања о свакодневном животу припадника различитих друштвених категорија, о њиховом социјалном и личном идентитету, о прегнућима и надањима која су utkана у темеље исламске цивилизације. Оживљена прошлост показала се као представа о томе како су људи живели и мислили, које су биле најважније идеје епохе и како је изгледала економска и политичка реалност тог доба. На овај начин, најважније теме савременог ислама садржане су у овој инспиративној књизи, а међусобно испреплетена друштвена, економска, административно-управна и интелектуална питања смештена су у политичке

оквире. Научно засновани и интелектуално снажни текстови Халеда Фуада Алама представљају богат извор знања, написани су приступачно и допадљиво тако да се могу читати с лакоћом, те омогућити разумевање тог особеног и нама необичног света, са његовим идеалима, постигнућима и противуречношћима.

„Књига *Глобални ислам* представља досад најцеловитији израз увида до којих је у својим истраживањима и промишљањима Халед Фуад Алам дошао и успео да их текстуално уобличи до степена заокружености који је тај вечни сумњалица и несмирени преиспитивач оценио довољним за изношење пред суд јавности.“³⁾ „Пријем на који је књига наишла у научним, али и у ширим круговима, штедро потврђује изнету констатацију. Од *Глобалног ислама* не треба очекивати, а што би наслов можда могао сугерисати, никакву поучну довршеност, јер је коначност суда неспојива с Аламовим схватањем улоге и задатка друштвених наука, а богме и с динамично пулсирајућом сложеносћу

тема о којима размишља и пише. Читалац ће се у њој сresti с обиљем подстицајних, често неочекиваних идеја и путоказа сопственом расуђивању, с пуним поверењем у његове сазнајне моћи. Аламов врцави дискурс делотворно одвикава од духовне лењости и уљуљканости у привид лагодне безбедности који моралу и разуму с преварантском уверљивошћу нуде разне стереотипне представе о исламу и муслиманима. Истовремено, јер другачије не може бити, *Глобални ислам* је и својеврсно огледало пред којим ничији лик не остаје поштеђен властите ружноће, изобличености или недостатности. Нашој средини, која је последњих деценија и те како добро 'научила шта су опасност и страх', па и много више и горе од тога, а која с исламом има своју вишеструко сложену, пренапрегнуту и до краја неиспричану причу, Аламова књига, ако буде с пажњом прочитана, може понудити многе драгоцене нити у трагању за правим смислом појава и догађаја за које смо одвише склони олако поверовати да их довољно добро познајемо.“ На крају, мада не и последње по важности, треба истаћи да је објављивање овог капиталног дела на нашем језику важан корак у даљим променама које су отпочеле на свим нивоима образовног система.

3) Поред великог броја коментара и анализа у новинама и часописима, као и чланака објављених у стручној периодици и колективним издањима, Халед Фуад Алам је аутор неколико запажених, друштвено ангажованих, али и научно утемељених књига, као што су *Писмо једном камикази* (2004), *Усамљеност Запада* (2006) и, у коауторству с режисером М. Калопрестијем, *Водич за самоодбрану од расизма А – 3* (2010).